

Ковалюк О. К.,
кандидат філологічних наук,
доцент, заступник директора ННІМСО
Національного авіаційного університету
<https://orcid.org/0000-0002-4251-3432>

ЛЕКСЕМИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЕМОЦІЙ ТА ЕМОЦІЙНИХ СТАНІВ В УКРАЇНСЬКИХ ГРАМОТАХ XIV–XVI СТ.

Анотація. Стаття присвячена дослідженню лексичного складу староукраїнських пам'яток ділової писемності. У загальному плані охарактеризовано процес розвитку ділової мови в XIV–XVI століть; проаналізовано погляди лінгвістів на мовні особливості пам'яток юридичного змісту. Конкретизовано значення терміна «грамота» в аспекті його використання щодо давніх пам'яток, приділено увагу мовно-територіальній специфіці українських грамот. Простежено основні етапи в історії вивчення українських грамот післямонгольської доби. Виявлено, що в написаних кирилицею староукраїнських грамотах XIV–XVI ст. спостерігається спорадичне використання лексем (іменників *вазнь, вєсєла, прикметників лихий, радъ, дієслів розгнѣвати, печаловати* тощо) на позначення емоцій та емоційних станів людини. Зазначено, у яких саме грамотах наявні такі лексичні одиниці. Уточнено першу фіксацію лексем у текстах XIV–XVI ст., зокрема, виявлено більш раннє вживання іменника *гнѣвъ*, ніж це зафіксовано в історичних словниках. З'ясовано склад лексем на позначення емоцій та емоційних станів людини на різних хронологічних зрізах (у грамотах XIV ст., грамотах XV ст., грамотах XVI ст.). Визначено жанрову диференціацію та функціонально-стильові особливості лексем. Реконструйовано значення, з якими лексеми були вжиті в українських грамотах зазначеного періоду. Дослідження показало, що в давніх українських грамотах лексеми *гнѣвъ, лихий* засвідчені в складі усталених словосполучень (*гнѣвъ отпустити, гнѣвъ сложити, отложити гнѣвъ, лихого мыслити*). Проведений аналіз підтвердив наукову думку про те, що дослідження лексичного складу давньої ділової писемності збагачує лінгвістичне знання новими цінними фактами історичного розвитку української мови.

Ключові слова: XIV–XVI ст., українські грамоти, лексема, позначення емоцій, семантична структура.

Постановка проблеми. Писемні пам'ятки юридичного змісту представлені грамотами, статутами, скаргами, актами, заповітами тощо й становлять значну частину наявних українських писемних джерел XIV–XVI ст. У ділових документах, як зазначив М. Л. Худаш, відбиті ті мовні процеси, які передували складанню української національної мови [1, с. 7]. Жанрова специфіка юридичних пам'яток зумовила спорадичне використання в текстах лексики, яка відбиває емоційний стан людини. У попередніх публікаціях ми частково торкнулися вживання в діловій писемності XIV–XVI ст. лексем на позначення емоцій та емоційних станів людини, але системного дослідження цього питання проведено не було. У статті **ставимо за мету** в загальному плані охарактеризувати процес розвитку ділової мови в XIV–XVI ст., виявити лексеми на позначення емоцій

та емоційних станів людини в написаних кирилицею староукраїнських грамотах XIV–XVI ст., уточнити першу фіксацію лексем у текстах зазначеного періоду, реконструювати семантичну структуру лексем, визначити їх жанрову диференціацію та функціонально-стильові особливості. **Джерелом матеріалу** послужили грамоти XIV–XVI ст., написані урядовими та приватними особами на різних територіях (у Києві, Житомирі, Волинському князівстві, Галичині, Західному Поліссі, Чернігівщині тощо).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості мови ділових документів XIV–XVI ст. є предметом розгляду в багатьох наукових розвідках. Не заглиблюючись у питання, які ґрунтовно проаналізовані в класичних працях з історії української мови, зупинимося лише на деяких моментах, важливих для розуміння самого процесу формування ділової мови післямонгольської доби. Фундаментальною працею з вивчення лексичного складу пам'яток ділової писемності XVI–XVII ст. досі залишається монографічна праця М. Л. Худаша «Лексика українських ділових документів кінця XVI – початку XVII ст.», у якій досліджено лексику на позначення предметів і явищ зовнішнього світу, понять, пов'язаних з людиною та її побутом, виробничо-професійну, суспільно-економічну, суспільно-політичну, адміністративно-юридичну, церковно-обрядову, метрологічну лексику [1]. У вивченні ділової лексики сформувалася певна спеціалізація, обмеження об'єкта дослідження окремими тематичними та лексико-семантичними групами. Зокрема, з'явилися дослідження, присвячені адміністративно-юридичній лексиці XIV–XV ст. [2], номінації посадових осіб в актах купівлі-продажу XIV–XVI ст. [3], лексиці на позначення адміністративно-територіального розподілу в пам'ятках XIV–XVII ст. [4], юридично-правовій термінології XIV–XVIII ст. [5], лексико-семантичній групі «плати – податки – повинності» в українській мові XV–XVIII ст. [6] тощо.

Вклад основного матеріалу. 1. Грамоти XIV–XVI ст. – особливий вид писемних пам'яток. Вважається, що грамоти XIV–XV ст. – офіційно-ділові документи, написані «мовою, близькою до живої народної» [7, с. 47]. Хоча мова офіційно-ділових паперів представляє «низький» стиль літератури Київської Русі, вона, як губка, увібрала в себе місцеві українські й засвоєні іншомовні елементи, все далі відходячи від церковнослов'янської традиції [8, с. 49]. В. М. Русанівський не заперечує того факту, що ділова мова «значно бідніша, ніж лексика літературних творів попереднього періоду, особливо високого стилю, на якому позначився візантійсько-болгарський вплив. Але в одному аспекті ця лексика все ж багатша – на власне

українські і на запозичені із західних мов слова» [8, с. 52]. Л. Л. Гумецька застерігає від помилкового ототожнення актової мови XIV–XV ст. із загальнонародною розмовною мовою того часу, оскільки «продовжуючи традиції староруських ділових зразків, вона не була вільна від елементів церковно-книжної мови, які виступали здебільшого в стандартних зворотах і формулах наших документів» [9, с. 3]. Аналізуючи мову ділової писемності зазначеного періоду, Г. П. Півторак звернув увагу на те, що такі основні риси ділових пам'яток, як шаблонність побудови, одноманітність мови й синтаксичних конструкцій, насиченість юридичними термінами, побутовою лексикою і канцелярсько-адміністративними формулами, своєрідна стандартність фразеології, спричинили хибну тенденцію – не розглядати такі тексти як документальне джерело для вивчення історії літературної мови [10, с. 161].

У джерелознавстві термін «грамота» вживається на позначення цілого комплексу коротких ділових документів XII–XVI ст.: «Грамоти – форма актових, справочинних, особових документів, особливо поширена в середні віки. За змістом грамоти були договірними, жалуваними, духовними, купчими тощо. За походженням розрізняють княжі, монастирські, приватні грамоти. <...> В книгах Литовської метрики є більше 40 назв різних документів та грамот: «привілей», «аренда» (жалувана грамота на аренду), «вольность» (звільнення від зобов'язань), «данина» (пожалування), «осаження» (грамота на заснування міста), «тестамент» (духовна грамота, заповіт), «угода», «присяга», «цедула» (указна грамота) тощо» [11, с. 84–85]; «Грамоти [від грец. γράμμα (γράμματος) – літера, лист, послання] 14–15 ст., «листи» – найдавніші староукр. короткі ділові документи, якими фіксувалися юрид. операції приватного і держ. характеру. Розрізняють Г.: купчі, продажні, дарчі, дані, вкладні, поручні; угод, привілеї тощо. Староукр. мовою написані Г. і від імені польс. королів, руських і лит. князів, молд. Господарів» [12, с. 118]; «За 14 ст. збереглися оригінали Г. кн. Льва Даниловича, вел. кн. литов. Ольгерда. Велику групу становлять Г., що іменуються «державні листи», якими великі князі литов. жалували ті чи ін. права на землеволодіння, увільнення від сплати податків, відкриття ярмарків, торгів» [13, с. 185].

Місцеві канцелярії існували в Києві, Житомирі, Волинському князівстві (пізніше намісництві), у Західному Поліссі головні урядово-адміністративні центри були на території Білорусії і Литви (Городно, Вільно, Троки) [14, с. 15]. На зміст, жанрові та, головне, мовні особливості грамот значний вплив справили екстралінгвальні обставини. Так, «розвиток писемної мови в Галицькій Русі і Західному Поділлі (від Червонограда до Бара і Хмільника) гальмувався асиміляторською політикою шляхетської Польщі. Українська ділова мова в цих землях продовжувала функціонувати переважно при укладанні приватних торговельних угод, заповітів і под.» [14, с. 10]. Складна мовна ситуація була в тих землях, де одночасно функціонувала більш, як одна мова, перетиналися, змішувалися різні говірки. Неоднозначна мовна ситуація склалася в землях, які перебували під владою литовських, польських, молдавських, угорських магнатів: «Більша частина території України, а саме: Київщина з Переяславщиною, Чернігівщина, Волинь і північно-східне Поділля – входили до складу Великого князівства Литовського, Галичина й південно-західне Поділля були захоплені Польщею, частина подільських і галицьких земель (Буковина) відійшла до Молдавського князівства, Закарпаття було

під владою угорських королів» [8, с. 48]. Зближення держав сприяло інтерференції мов, що яскраво відбилося на лексичному рівні. Наприклад, «офіційно-ділова мова Молдавії була значною мірою трансформована під впливом українських говірок і увібрала в себе значну кількість молдавських, угорських і південнослов'янських лексичних елементів. Оскільки ділова мова Молдавії і ділова мова Литовської держави базувалися на староруській основі, між ними є велика подібність. Однак між ними є і значна різниця, бо розвивалися вони під впливом різних діалектних масивів» [14, с. 10].

Початок XX ст. ознаменувався першою хвилею наукового інтересу до українських грамот. У 1928 році в Києві професор В. О. Розов видав збірку «Українські грамоти XIV в. і перша половина XV в.» [15], яка містить майже сто грамот, і кожна з них супроводжується науковим коментарем. У середині століття систематизація грамот вийшла на новий рівень, коли в 1965 році побачила світ підготовлена В. М. Русанівським збірка «Українські грамоти XV ст.» [14], до якої увійшли грамоти центральної України (п'ять грамот), Західного Полісся (23 грамоти), Галичини (три грамоти), українські грамоти з території Молдавії (суч. Молдови) (33 грамоти), закарпатська грамота. Більша частина грамот надрукована за оригіналами, менша – за копіями. У 1974 році науковою подією стала поява укладеної М. М. Пешак збірки «Грамоти XIV ст.» [16], до складу якої входить вісімдесят чотири грамоти. Цінність збірки полягає в тому, що в ній зібрані й упорядковані грамоти, які були загублені, розпорошені в різних виданнях. Зокрема, багато які з цих грамот раніше були опубліковані (повністю або у фрагментах) П. Бузуком, О. Востоковим, Я. Головацьким, М. Дурново, П. Житецьким, Д. Зубрицьким, Є. Карським, А. Кримським, Й. Левицьким, І. Линниченком, В. Мацейовським, С. Пташицьким, В. Розовим, О. Смирновим, О. Соболевським, К. Ходикевичем, І. Ходиницьким, О. Шахматовим та ін. У 1995 році у видавництві «Наукова думка» вийшла збірка «Волинські грамоти XVI ст.» (упорядники В. Б. Задорожний, А. М. Матвієнко; відп. ред. В. В. Німчук), до складу якої увійшло 128 грамот володимирських актових книг XVI ст., а саме духовні заповіти, дарчі записи, продажні записи, заставні записи, дільчі записи, вінові записи, уступні записи, мінові угоди [17].

Незважаючи на досить вичерпний склад зазначених збірок, учені зрідка знаходять нові документи. У 1997 році в «Записках Наукового товариства Шевченка» з'явилася стаття О. А. Купчинського «Забуті та невідомі староукраїнські грамоти XIV – першої половини XV ст.», у якій опубліковано чотирнадцять виявлених у документальних фондах українськомовних документів (кириличних текстів і текстів у латинській транслітерації). О. А. Купчинський підкреслив, що сьогодні такі знахідки, на жаль, є великою рідкістю: «Виявлення і оголошення невідомих писемних пам'яток, у тому числі актових та документальних, є одним із першорядних завдань істориків і мовознавців різних рангів. <...> не можемо не наголосити, що виявлення нових українських актових і документальних пам'яток за вказаний історичний період триває» [18, с. 335]. У 2000 році спеціаліст у галузі історії української та інших слов'янських мов О. М. Молдован опублікував ще п'ять новознайдених, написаних у Львові та на його околицях українських грамот кінця XIV – початку XV ст., які зберігаються в приватній колекції Томаша Неводничанського в Германії.

2. Лексеми на позначення емоцій та емоційних станів людини. У результаті аналізу повного корпусу написаних кирилицею староукраїнських грамот XIV–XVI ст. було виявлено іменники, прикметники, дієслова на позначення емоцій та емоційних станів людини.

Вазнь. В «Актовій книзі Житомирського міського уряду кінця XVI століття», у грамоті 1583 року іменник *вазнь* є компонентом словосполучення *мати вазнь* зі значенням «злитися, гніватися»: «*маючи пере(д) ты(м) на него вазнь*» [*1583, АЖМУ, с. 52]. У текстах кінця XVI ст. трапляються поодинокі вживання лексеми *вазнь* у семантично й граматично близькому словосполученні *взяти вазнь*.

Весєла. Іменник *весєла* зі значенням «обряд одруження» зберігся в «Угоді Тимофія Черневського і його опікунів, за якою його масток передається новому опікунові – майбутньому тестеві Данилові Попелю, з дочкою якого він заручився» 1571 року: «и рокь *весє(л)ю* нашому» [*1571, ВГр., с. 128]. Лексема належить до рідковживаних, спорадично трапляється в пам'ятках, починаючи із середини XVI ст. У словнику Лаврентія Зизанія реєстрове слово *бракъ* тлумачиться через синоніми *жени(т)ба, весєлє* [XVI, ЛЗ, с. 7]. Хоча лексема *весєла* безпосередньо не реалізує семантику «радість, задоволення», вона зберігає у своєму семантичному обсязі зв'язок з назвою емоції.

Гнѣвъ. Розгнѣвати. За матеріалами ССУМ XIV–XV, найдавніші приклади вживання лексеми *гнѣвъ* датовані XV ст. [ССУМ XIV–XV, I, с. 245]. Водночас нами виявлено вживання зазначеної лексеми в пам'ятках ділової писемності із середини XIV ст. до кінця XVI ст. У грамоті 1387 року «Король Польський дарує Троцьке князівство, м. Полоцьк та ін.» лексема *гнѣвъ* засвідчена в значенні «обурення, гнів»: «ни злобою ани которымъ *гнѣвъ*» [*1387, Гр. Пещ., с. 75]. Починаючи з першої половини XV ст., у пам'ятках юридичного змісту вживаються словосполучення *гнѣвъ отпустити, гнѣвъ сложити, отложити гнѣвъ* як синонімічні відповідники для номінації зникнення нервового збудження, роздратування або його опанування. Зі значенням «припинити гніватися» словосполучення *гнѣвъ отпустити* засвідчене в пам'ятці 1434 року «Присяжна грамота князя Федька Несвидського королю Ягеллу і корони польській, яку дали в Кременці»: «а *гнѣвъ* имъ имаєть *ѡпуститъ*» [*1434, Роз. Гр., I, с. 130].

Рідковживане дієслово *розгнѣвати* зі значенням «викликати гнів; розсердити» виявлене в грамоті 1433 року «Договір на грамота короля Ягелла з молдавським воеводою Стефаном, яку дали в Ланциці»: «переступивши и зломивши былъ на противу намъ и на *розгнѣвалъ*» [*1433, Гр. Роз., I, с. 121].

Гроза. Зі значенням «кара, покарання» іменник *гроза* виявлений у грамоті «Намісник луцький Федір Данилович присягає на вірність польському королю» близько 1386 року: «судить намъ бѣ. ѡ честный кр(с)тъ. ѡ ѡсподарева казнь ѡ *гроза*» [бл. *1386, Гр. Пещ., с. 65].

Лихий. Слово *лихий*, функціонування якого в XVI ст. обмежується текстами винятково ділового спрямування, засвідчене зі значенням «який виражає недобрі наміри» у пам'ятці «Грамота хана Золотої Орди Тохтамиша королю польському Ягеллу»: «коли той *лихий* Бекбула(т)» [після *1393, Гр. Роз., I, с. 49]. За спостереженням Г. В. Межжеріної, семантичний перехід «поганий» → «який чинить зло, шкодить» → «злочинець» відображений у семантиці таких східнослов'янських лексем XI–XIII ст. з коренем *-лих-*, як *лиходѣяние* «лиходій-

ство», *лишати* «чинити зло, шкодити», *лиходѣи* «людина, яка чинить зло, шкодить; лиходій, ворог», *лихнути* «провинитися, сорішити» [19, с. 30]. До сталих належить словосполучення *лихого мыслити* (на кого) зі значенням «замишляти лихе (проти кого)»: «на мене *ли(хо)го мыслаче*» [1392–1393. – ССУМ XIV–XV, I, с. 551].

Печаль. Печаловатися. З аналізу текстових і словникових матеріалів випливає, що іменник *печаль* зі значенням «те, що засмучує кого-небудь, завдає комусь горя, журби» зустрічається в грамотах, починаючи з XIV ст., а саме в пам'ятках «Грамота великого князя литовського Кейстута і його брата волинського князя Любарта торунським купцям» і «Напис на дзвоні соборної Юр'ївської церкви у Львові»: «а коли которыи торговецъ поидеть торговать ис торуна черезберестне до луцьска *безпечали* будте» [після *1341, Гр. Роз., I, с. 2; тс. *1341, Гр. Пещ., с. 24].

Упродовж XIV–XVI ст. дієслово *печаловатися* вживається в давньому значенні «тривожитися (за кого); турбуватися, піклуватися, дбати» винятково в текстах ділового спрямування. Найдавніші вживання засвідчені в пам'ятці 1385 року «Чюрило Бродовський дарує село Бродово князю Федору Данилову»: «*печаловат(и)са* душею монєю» [*1385, Гр. Роз., I, с. 28; те саме *1385, Гр. Пещ., с. 64]. Показовим залишається той факт, що в аналізованій період вказана лінгвооддиниця безпосередньо не позначає емоції смутку, туги, і це підтверджують як текстові, так і словникові матеріали [ССУМ XIV–XV, II, с. 143]. Однак на сучасному етапі розвитку української літературної мови сучасне укр. *печалитися* активно функціонує зі значеннями «відчувати, переживати печаль, смуток, бути сумним; сумувати, журитися». Давні значення «тривожитися (за кого)» опинилося на периферії семантичної структури вказаного дієслова [СУМ, VI, с. 346].

Радь. Емоція радості тісно пов'язана з бажанням викликати або продовжити приємну подію. У пам'ятках ділової писемності XIV–XVI ст. засвідчено вісім уживань слова *радъ* зі значенням «сповнений радості, задоволення», з них у текстах XIV ст. збереглося одне вживання у «Грамоті 1341 року Литовського князя Кейстута та його брата Любарта торунським купцям»: «мы хочемъ *ради* то учинити вамъ» [*1341, Роз. Гр., I, с. 2].

Соромити. Зсоромити. Посрамотити. У хронологічних межах досліджуваного періоду досить часто трапляється дієслово *соромити*. Із середини XV ст. ця лексема починає вживатися зі значенням «ганьбити, безчестити». Найдавніше вживання наявне в «Актах Житомирського гродського уряду» під 1584 роком: «некоторыми словы уще(р)бливыми почаль *соромити(т)* и всобу врядовую товариша своего – пана по(д) судка» [*1584, АЖМУ, с. 72]. Показово, що функціональна активність дієслова *соромити* обмежується винятково текстами ділового стилю.

Засвідчене в текстах XVI ст. виключно ділового змісту дієслово *зсоромити* зі значенням «принизити, осоромити» також ужите в «Актах Житомирського гродського уряду» під 1584 роком: «словы wobразливими, *зсоромити(л)* и вбелжи(л)» [*1584, АЖМУ, с. 71].

До лексем, зафіксованих у текстах XIV ст., належить дієслово *посрамотити*, яке є континуантом цсл., стсл. *срамъ* «сором» (укр. *сором*) [ЕСУМ, V, с. 386]. Засвідчено два вживання дієслова *посрамотити* зі значенням «збезчестити, згань-

бити», одне з яких – у грамоті «Молдавський воєвода Мірча старий дозволяє львівським купцям торгувати в межах свого воєводства»: «кто ли бы *посрамотил[ъ]* сый хрисвоул[ъ] Г[о] с[по]д[ъ]ст[ва]-ми таковыи имат[ъ] пріати великѡ злѡ и вргіѡ wt[ъ]» [бл. *1390, Гр. Пещ., с. 106].

Висновки і перспективи подальших пошуків. У написаних кирилицею староукраїнських грамотах XIV–XVI ст. виявлено дванадцять лексем на позначення емоцій та емоційних станів людини: іменники *вазнь, весєла, гнѣвъ, гроза, печаль*, прикметники *лихий, радѣ*, дієслова *розгнѣвати, печаловатися, соромотити, зсоромотити, посрамотити*. Лексеми трапляються вкрай рідко, спорадично, що спричинене жанрово-стилістичними особливостями писемних пам'яток, їхньою належністю до ділового стилю. У грамотах XIV ст. наявні лексеми *гнѣвъ, гроза, лихий*, у грамотах XV ст. – лексеми *гнѣвъ, посрамотити, розгнѣвати, радѣ*, у грамотах XVI ст. – лексеми *вазнь, весєла, радѣ, соромотити, зсоромотити*. За матеріалами «Словника староукраїнської мови XIV–XV ст.», найдавніші приклади вживання лексеми *гнѣвъ* датовані XV ст. Водночас нами виявлено вживання зазначеної лексеми у грамоті 1387 року. Дослідження лексичного складу ділової староукраїнської писемності в різних аспектах, з увагою до кожної лексичної одиниці відкриває нові перспективи у вивченні мовних явищ, збагачує лінгвістичне знання новими цінними фактами історичного розвитку української мови.

Література:

- Худаш М. Л. Лексика українських ділових документів кінця XVI – початку XVII ст.: (на матеріалах Львівського Ставропігійського братства). Київ : Вид-во Академії Наук Української РСР, 1961. 164 с.
- Гринчишин Д. Г. Із спостережень над адміністративно-юридичною лексикою в українських пам'ятках XIV–XV ст. *Дослідження і матеріали з української мови*. 1962. Т. 5. С. 31–52.
- Денисюк В. В. Назви посадових осіб у діловій документації XIV–XVI ст. *Філологічний часопис*. 2017. Вип. 1 (9). С. 23–31.
- Букарева І. Г. Назви адміністративно-територіального розподілу в пам'ятках української мови XIV–XVII ст. *Наукові записки Одеського педагогічного інституту*. 1959. Т. 23. С. 26–37.
- Горобець В. Й. Розвиток термінології права в українській літературній мові XIV–XVIII ст. *Мовознавство*. 1984. № 3. С. 57–64.
- Крехно Т. І. Історія лексико-семантичної групи «плати – податки повинності» в українській мові XV–XVIII століть (на матеріалах українських пам'яток) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Харків, 2005. 19 с.
- Передрієнко В. А. Проблеми вивчення живого народного мовлення за староукраїнськими пам'ятками другої половини XVI–XVIII століть. *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика* : зб. наук. пр. Київ : Київський ун-т, 2001. С. 46–55.
- Русанівський В. М. Історія української літературної мови. Київ : АртЕк, 2002. 424 с.
- Гумецька Л. Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV–XV ст. Київ : АН УРСР, 1958. 298 с.
- Півторак Г. П. Звідки ми і наша мова [ред. В. Г. Скляренко]. Київ : Наукова думка, 1993. 206 с.
- Павленко С.Ф. Грамоти. *Джерелознавство історії України* : довідник. Київ: [б. в.], 1998. 212 с.
- Пешак М. М. Грамоти. *Українська мова: енциклопедія*. Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2004. С. 118–119.
- Бутич І. Л. Грамоти. *Енциклопедія історії України*: Т. 2: Г-Д / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України ; Інститут історії України. Київ : Наукова думка, 2004. С. 185.
- Українські грамоти XV ст. / підгот. тексту, вступна стаття і коментарі В. М. Русанівського. Київ : Наукова думка, 1965. 164 с.
- Розов В. Українські грамоти. Київ : Українська Академія Наук, 1928. Т. 1 : XIV в. і перша половина XV в. 262 с.
- Грамоти XIV ст. / упоряд., вступ. ст., комент. і словн. покажч. М. М. Пешак. Київ : Наукова думка, 1974. 256 с.
- Волинські грамоти XVI ст. / упоряд.: В. Б. Задорожний, А. М. Матвієнко; відп. ред. В. В. Німчук. Київ : Наукова думка, 1995.
- Купчинський О. А. Забуті та невідомі староукраїнські грамоти XIV – першої половини XV ст. *Записки наукового товариства імені Шевченка*. Т. 233 : Праці історично-філософської секції. Львів 1997. С. 333–359.
- Межжеріна Г. В. Лексеми *лихьи, лихоиманьникъ, лихоимьць, лихомоудры, лишеникъ* у складі словотвірного гнізда з коренем *-лих-* (на матеріалі східнослов'янських писемних пам'яток XI–XIII ст.) *Мовознавство*. 2007. № 3. С. 28–38.

Список умовних позначень:

- АЖМУ** Актова книга Житомирського міського уряду кінця XVI століття (1582–1588 рр.) / підгот. до вид. М. К. Бойчук. Київ : Наукова думка, 1965. 192 с.
- ВГр.** Волинські грамоти XVI ст. / упоряд. В. Б. Задорожний, А. М. Матвієнко ; відп. ред. В. В. Німчук. Київ : Наукова думка, 1995. 246 с.
- Гр. Пещ.** Грамоти XIV ст. / упоряд., вступ. ст., комент. і словн. покажч. М. М. Пешак. Київ : Наукова думка, 1974. 256 с.
- ЕСУМ** Етимологічний словник української мови : в 7 т. / голов. ред. О. С. Мельничук. Київ : Наукова думка, 2006. Т. 5. 704 с.
- ЛЗ** Зизаній Л. Лезись. Ottawa, 1987. 23 с. (Slavistica; 87).
- Роз. Гр.** Розов В. Українські грамоти. Київ : Українська Академія Наук, 1928. Т. 1 : XIV в. і перша половина XV в. 262 с.
- ССУМ XIV–XV** Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. : в 2 т. Київ : Наук. думка, 1977. Т. 1. 630 с.; 1978. Т. 2. 591 с.
- СУМ** Словник української мови : в 11 т. Київ : Наукова думка, 1975. Т. 6. 832 с.

Kovaliuk O. Lexemes to denote emotions and emotional states in Ukrainian manuscripts of XIV–XVI centuries

Summary. The article is devoted to the study of the lexical composition of old Ukrainian monuments of business writing. The process of business language development in XIV–XVI centuries is generally characterized; the views of linguists on the linguistic peculiarities of legal manuscripts have been analysed. The meaning of the term «gramota» (manuscript) is specified in the aspect of its use in relation to old written monuments, attention has been paid to the specific linguistic and territorial features of Ukrainian manuscripts. The main stages of the historic study of Ukrainian manuscripts of the post-Mongol era have been reviewed. It has been identified that there is a sporadic use of lexemes (nouns *вазнь, весєла*; adjectives *лихий, радѣ*; verbs *розгнѣвати, etc.*) to denote emotions and emotional states of a person in the old Ukrainian manuscripts written in Cyrillic in XIV–XVI centuries. It is indicated in which specific manuscripts such lexical units are present. The first fixation of such lexemes in the texts of the XIV–XVI centuries has been identified, in particular, the noun *гнѣвъ* was used in the manuscripts earlier than it is indicated in historical dictionaries. The composition of lexemes to denote emotions and emotional states of a person in different chronological periods (manuscripts of the XIV century, manuscripts of the XV century, manuscripts of the XVI century) has been analysed. Genre differentiation and functional and stylistic features of lexemes have been defined. The meanings with which these lexemes were used in old Ukrainian manuscripts of the specified period have been reconstructed. The study

showed that in the old Ukrainian manuscripts the lexemes *гнѣв*, *лихыи* are identified in the fixed collocations (*гнѣвъ отпустити*, *гнѣвъ сложити*, *отложити гнѣвъ*, *лихого мыслити*). The analysis has confirmed the opinion that the study of the lexical composition of the old business

written monuments enriches linguistic knowledge with new valuable facts of the historical development of the Ukrainian language.

Key words: XIV–XVI centuries, old Ukrainian manuscripts, lexeme, designation of emotions, semantic structure.